

СТРАСБУРЗЬКЕ ПРАВОСУДДЯ: ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ТА ГНОСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

Праворозуміння Суду. Що таке «право» або – іншими словами – які явища відображаються цим терміно-поняттям? У юридичній науці на-вряд чи існувала й існує проблема більш важли-ва, аніж пошуки відповіді на це запитання. Одна з особливостей будь-якого розв'язання названої проблеми полягає в його безпосередньо практи-чному значенні: так, від того чи іншого її розв'язання залежатиме, зокрема правосуддя, тобто судження спеціальних владних державних органів про право — про його дотримання чи, навпаки, порушення.

У сучасний період одним із перспективних шляхів пошуку відповіді на означене запитання видається вивчення практики Європейського суду з прав людини (далі – Суд) із застосування ним норм Конвенції про захист прав людини і осново-положних свобод 1950 року (далі – Конвенція).

Дослідження цієї практики (відображеної, зо-крема, у тих його рішеннях, які протягом 1997-2008 років опрацьовані Львівською лабораторією прав людини і громадянина Академії правових наук України, а також опублікованих у вітчизня-них і зарубіжних виданнях) дозволяє сформувати більш-менш адекватне уявлення про правороз-уміння Суду. Останнє ж можна – з деякою умов-ністю – назвати «європейським», оскільки до складу цього органу входять фахівці-юристи найвищого гатунку майже з усіх держав Європи. Причому юристи, так би мовити, не звичайні, а, можна сказати, філософи права. Адже в процесі інтерпретації та застосування праволюдних по-ложень Конвенції, сформульованих часто-густо у надто загальних, абстрактних виразах, ці судді «приречені» вдаватися не в останню чергу і до ар-гументів філософсько-правового гатунку.

Таке дослідження, здійснене нами, дозволило виявити те явище, яке Суд вважає *правом*, а та-кож вирізнити низку онтичних властивостей, які конституують саме *правовість* цього явища.

Передовсім зауважимо, що таким явищем Суд зазвичай вважає *можливості задовольняти певні потреби та інтереси насамперед людини*, а та-кож окремих людських спільнот, об'єднань і, зрештою, суспільства в цілому [1]. Майже в усіх рішеннях Суду йдеться про інтереси особи, прива-тні інтереси (зокрема інтереси дитини, батьків);

про інтереси групи, про інтереси суспільства. А усвідомлені інтереси, як відомо, є, так чи інакше, відображенням певних потреб. Причому йдеться – підкреслимо це особливо! – потреб не тільки мате-ріальних, але й духовних та соціальних.

До правоконститууючих властивостей цього явища Суд відносить такі:

- зазначені можливості зумовлюються як біо-логічними властивостями індивіда (його віком, станом здоров'я, рівнем фізичного розвитку то-що), так і соціальними (зокрема, рівнем його зрі-лості як особистості, рівнем інтелектуального розвитку) [2];

- такі можливості мають бути конкретними і справжніми (реальними), практично здійснени-ми [3];

- вони мають з'ясуватися стосовно саме тієї унікальної ситуації, в якій опинився заявник. Суд постійно наголошує на необхідності зважати на специфічність, неповторність конкретної ситуа-ції у різних державах, якщо вирішується питання про те, дотримано нею певне право або поруше-но, чи у даній ситуації «поведінка» держави-відповідача правомірна або ж, навпаки, неправо-мірна [4];

- необхідними показниками, характеристиками такої ситуації мають бути, зокрема, й власне суб'єктивні, суто індивідуальні психічні особливості людини, – скажімо, такі як здатність розуміти зміст і вимоги закону, рівень її психічного розви-тку, характер психічної реакції на діяння інших [5];

- окрім, можна сказати, *особистісної ситуа-тивності*, Суд зважає і на *ситуативність соціа-льну*. Найбільш рельєфно це виявляється тоді, коли він наголошує на необхідності тлумачити і застосовувати Конвенцію обов'язково у світлі *актуальних умов сьогодення*, тобто таких умов, які існують саме на момент розгляду відповідної справи [6];

- як наслідок (оскільки будь-які ситуації по-стійно трансформуються, «рухаються»), *конкретна* інтерпретація змісту й обсягу можливостей не може бути застиглою, незмінно формалізова-ною; навпаки: вона – у певному сенсі – здатна набувати певної релятивності. Звідси час від часу виникає потреба вдаватись — використовуючи, як висловлюється Суд, «динамічний та еволю-

ційний підходи»[7] — до розвитку праворозуміння шляхом переінтерпретації положень Конвенції, а іноді навіть і до їх, так би мовити, «добудови». Суд виходить із того, що «завжди буде існувати необхідність у пристосуванні загальних положень Конвенції до змінюваних обставин»[8] — причому навіть через посередництво формулювання такого права, яке текстуально й не закріплене у Конвенції.»[9];

• нарешті, здатність задовольняти потреби та інтереси людини має бути «справедливо збалансованою» з можливостями задоволення потреб інших осіб, інших суб'єктів соціуму, суспільства в цілому. Досягнення такого балансу Суд вважає основною метою, покликанням усього конвенційного механізму правозахисту. При цьому, співставляючи, «співвимірюючи» різноманітні інтереси, Суд свідомий того, що вони часто-густо відрізняються, не збігаються, навіть суперечать, конфліктують між собою [10]. І він нерідко відверто мотивує, з яких, власне, підстав «схиляє баланс» на користь лише певних суб'єктів, чому інтереси певних осіб мають «отримати гору», «дістати перевагу» над інтересами інших [11].

Фіксуючи усі відзначені властивості досліджуваного явища у дефініції відповідного терміно-поняття, можна резюмувати таке. Згідно з європейським праворозумінням, **право – це об'єктивно зумовлені біологічними та соціальними факторами конкретні й реальні можливості задоволення потреб (інтересів) суб'єктів соціуму, справедливо збалансовані з можливостями задоволення потреб (інтересів) інших суб'єктів та й усього суспільства.**

Якщо зважати на той визначальний соціально-філософський концептуальний підхід, на якому ґрунтується наведена інтерпретація, то таке праворозуміння можна вважати *інструментально-потребовим*. А оскільки йдеться про потреби людські, потреби людей, то воно є засадничо *антропологічним*.

При цьому зауважимо, що означене праворозуміння є змістовно інтегрованим. Адже воно, по-перше, об'єднує в єдиний комплекс різноманітні властивості тих чи інших явищ. А саме: потреби (інтереси) людини та інших суб'єктів; особистісні та соціальні особливості ситуації, в якій «заявляють» учасники відносин; конкретність, реальність і ефективність можливостей задоволення їхніх потреб (інтересів); певну зрівноваженість, збалансованість тих можливостей, що ними володіють відповідні суб'єкти. Тому наведене праворозуміння, можна сказати, *онтологічно-інтегративне*.

По-друге, у такому праворозумінні, так чи інакше, одночасно спостерігаються, «відлунюють»

ся» прояви декількох відомих теорій («шкіл») права: передусім соціологічної, а також реалістичної й екзистенціалістської.

Окрім цього, як відзначалося, неодмінною складовою праворозуміння Суду є втілення у досліджуваному явищі «справедливого» балансу різноманітних інтересів (передусім інтересів особи і суспільства), який має бути досягнуто шляхом їх зіставлення, «зважування». З цього приводу можна відзначити, що хоча зважуються, співвимірюються ті явища, котрі існують цілком «позитивно», тобто існують як суще, як факт (насамперед людські потреби, інтереси), однак сам процес такого зважування відбувається у *свідомості* відповідного суб'єкта – причому за критеріями, які нерідко не тільки не позитивізуються, а й взагалі лишуються тільки-но ідеологічними конструктами, абстракціями, що мають, до того ж, суто *оціночний* характер. Образно кажучи, «важки», за посередництвом котрих здійснюється балансування інтересів, аби домогтися «справедливості» останнього, залишаються у сфері *ідеалу*. Він же, будучи інтелектуальним інструментом оцінювання, здебільшого протиставляється позитивно існуючій фактичній ситуації й нерідко слугує, так би мовити, засобом *протесту* проти неї (а іноді — й засобом її схвалення, легітимації, виправдання).

Та, однак, не забуваймо, що сам інтелектуально-духовний процес знаходження, конститування «справедливості» (зокрема, *змістове* наповнювання її критеріїв «важок») не є процесом неспричинюваним і невмотивованим. Він об'єктивно зумовлюється низкою обставин, які існують цілком позитивно. До них належать, зокрема, — хоча нерідко лише в *кінцевому* підсумку – знову ж таки певні потреби (інтереси), причому, повторимо, потреби не тільки матеріальні. Щоправда, вони зазвичай легко приховуються вельми абстрактними поняттями (на кшталт тієї ж «справедливості»), котрі можуть використовуватись як інструменти маніпулювання свідомістю людей. Проте такі поняття завжди є – в їх *глибинному* вимірі, – так чи інакше, духовними «випаровуваннями» *матеріальних* умов існування людей, якими б численними й різноманітними іншими явищами, ланками таке «випаровування» не опосередковувалося, не ускладнювалося. Про це свідчить уся історія людства, покладена в основу її діалектично інтерпретованого матеріалістичного розуміння.

Зважаючи на все це, інструментально-потребове праворозуміння Суду можна вважати ще й *гносеологічно-інтегративним*.

Та чи не втрачається нормативність, стандартизованість феномена права у тому праворозумінні, яке «висвічують» рішення Суду?

Гадаємо, ні. Адже оскільки настанови Суду про необхідність враховувати конкретні особливості кожної ситуації безвинятково поширюються на всі конкретні випадки, справи, тоді відповідь на поставлене запитання буде ствердною. **Всезагальність унікалізації** – ось у чому можна вбачати діалектично суперечливу стандартизацію тих явищ, які у даному випадку відображаються терміно-поняттям «право».

Діалектика у правопізнанні Суду. Не можна вирішувати питання про те, порушено чи не порушено певні права людини (а у з'ясуванні цього якраз і полягає призначення Суду), не спираючись на певне загальне уявлення про ці права, тобто про те, у чому ж, власне, полягає сутність даного феномена. І хоча розгорнута, вичерпна дефініція поняття прав людини у рішеннях Суду не зустрічається (та й навряд чи колись зустрінеється), проте низка істотних рис, ознак, неодмінних складників цього явища висвітлюється у згаданих актах або ж втілена, закладена у них, так би мовити, імпліцитно, латентно. До таких складників належать насамперед ті соціальні фактори, котрі визначають, формують і характеризують зміст і обсяг (межі) прав людини.

Серед таких факторів вирізняються:

- інтереси (потреби) людини, справедливо збалансовані з інтересами (потребами) інших суб'єктів і всього суспільства;
- мораль, що домінує у відповідному суспільстві в певний час;
- мета певного права людини та відповідність (домірність) їй правореалізаційної, правозабезпечувальної та правообмежувальної діяльності держави.

Розглянемо кожен із зазначених феноменів.

1. Перевірку та забезпечення справедливої збалансованості інтересів людини з інтересами (потребами) суспільства Суд вважає одним із основних засобів забезпечення правомірності, правопідставності взаємовідносин «людина – держава». Пошуки й обґрунтування такого балансу зустрічаються у багатьох його рішеннях. Наведемо декілька яскравих, на наш погляд, прикладів.

У рішенні у справі *Soering v. the United Kingdom* від 7 липня 1989 року Суд указав, що «...Конвенція спрямована на пошук справедливого співвідношення між потребами, пов'язаними з інтересами суспільства в цілому, і вимогами захисту основних прав особи». Стосовно справи *Rees v. the United Kingdom* Суд у рішенні від 17 жовтня 1986 року зазначив, що, з'ясовуючи, чи

існує позитивне зобов'язання держави щодо людини, «належить урахувати справедливий баланс, котрий має бути встановлений між інтересами усього суспільства і окремої особи, а пошук цього балансу – мета всієї Конвенції». У рішенні у справі *B. v. France* від 25 березня 1992 року Суд мотивував наявність порушення права на повагу сімейного життя (ст. 8 Конвенції) тим, що в актах судових органів держави-відповідача «справедливого балансу між загальними інтересами та інтересами індивіда не було досягнуто».

У низці рішень Суду формулюються й певні принципи та рекомендації стосовно інтелектуально-пізнавального процесу визначення відповідності, збалансовування, «зрівноважування» інтересів людини та інтересів суспільства. Гадаємо, що ці гносеологічні настанови (деякі з них наводитимуться нижче) здатні слугувати корисним оцінно-регулятивним орієнтиром і для національних судів.

2. Особливістю міжнародних актів, котрі стосуються прав людини, є те, що вони часто-густо насичені поняттями з царини моралі. Так, у розгляненому вище питанні щодо зрівноважування певних інтересів ішлося саме про «справедливий» (тобто морально схвалюваний) їх баланс. Відзначимо й те, що забезпечення справедливості юридичних процедур, за посередництвом яких держава позбавляє волі тих осіб, котрі вчинили злочин (або ж робить це з інших підстав), а також змінює їхні громадянські (цивільні) права й обов'язки людини, становить, на думку Суду, головну мету ст. 6 Конвенції.

Тому видається цілком природним те, що, застосовуючи «моральні» статті Конвенції, Суд вдається до власної («автономної») їх інтерпретації та аргументації. Так, у рішенні у справі *Norris v. Ireland* від 26 жовтня 1988 року Суд, вважаючи, що він, як і національний орган, не повинен оминати увагою проблеми моральності, не погодився повністю з надто категоричним твердженням уряду Ірландії про те, що «у широкому розумінні мораль демократичної нації – предмет уваги її власних інститутів»; тому Суд зазначив, що за такого підходу держава отримала б можливість «необмеженого розсуду (дискреції) у галузі моралі».

А втім, аргументація Суду з приводу моральності досить своєрідна. Він ніколи не прагне узаконити, абсолютизувати моральну норму певного змісту – встановити, так би мовити, «евронорму» моралі. Цей орган виходить із того незаперечного реального факту, що найбільш поширені, пануючі у різних країнах моральні приписи не завжди збігаються, а тому визнати за єдино прийнятний, загальнообов'язковий для держав-

членів Ради Європи лише один із них було б недемократично, недоречно та й нереально. Суд вважає, що «державні органи, безпосередньо і періодично стикаючись із життєвими реаліями своїх країн, у принципі мають більшу можливість визначитись щодо точного змісту моральних вимог, а також «необхідності обмежень» або ж «штрафних санкцій для їх додержання» (рішення Суду у справі *Mutter and Others v. Switzerland* від 24 травня 1988 року). У цьому рішенні, до речі, було підтримано позицію швейцарського суду, який наклав на заявників штраф за оприлюднення непристойних матеріалів.

Розглядаючи скарги на адресу певної держави, Суд вважає беззаперечним фактом домінування на її території певних моральних уявлень, поглядів, і він, зазвичай, не ставить собі за мету їх схвалювати, стимулювати або ж, навпаки, піддавати критиці чи заперечувати. Такий підхід може бути пояснений ще й тим, що сама Конвенція дозволяє державам-учасникам запроваджувати — за допомогою національного закону — окремі обмеження деяких прав людини в інтересах захисту саме моральності (ст. 8, 9, 10, 11).

У таких випадках Суд убачає свою роль насамперед у тому, щоб установити, чи не призводять посилення на моральні положення до невірної правданого, на його думку, обмеження або порушення прав людини. Отже, знову йдеться про специфічне зіставлення інтересів людини з інтересами суспільства (а точніше — з інтересами його більшості, вираженими у національному законі), зацікавленого у зміцненні моральних імперативів певного змісту. Ось один із показових прикладів. У рішенні у справі *Dudgeon v. the United Kingdom* від 22 жовтня 1991 року Суд зазначив, що незастосування в Ірландії чинного там закону про кримінальну відповідальність за гомосексуальні стосунки не перешкодило поширенню у цій країні моральних стандартів, згідно з якими зазначені акти вважаються непристойними. Тому Суд дійшов висновку про те, що «існуючі аргументи за залишення закону без змін менш вагомі, ніж ті негативні наслідки, котрі можуть бути спричинені вказаним законодавчим положенням для життя людини з гомосексуальною орієнтацією. Отже, обмеження, яке виникає для заявника згідно з цим законом, не є домірним цілям останнього».

3. Як відомо, людська поведінка може регулюватися через визначення принаймні одного з двох її основних складників: мети, а також діяльнісних засобів досягнення останньої. Знаючи зміст цих двох орієнтирів, «регламентаторів» поведінки, можна скласти предметне уявлення

щодо відповідного права людини — передусім його змісту та меж.

У нормативно-правових актах (включаючи й Конвенцію) мета права людини може бути виражена текстуально або ж втілена у них неявно, імпліцитно. Проте вона завжди присутня при формуванні, визначенні його змісту.

Правоконституююча функція мети тих приписів Конвенції, які застосовуються Судом, відображена у багатьох його рішеннях. При цьому в тих випадках, коли мету застосовуваного припису не відтворено безпосередньо у нормативному тексті, Суд покладає на себе визначення, інтерпретацію її змісту. Так, у справі *Tyrer v. the United Kingdom* (рішення від 25 квітня 1978 року) він зазначив, що покарання заявника, «у процесі якого з ним поводитися за правилами, визначення яких віднесено до відання державних органів, було зазіханням саме на те, що є однією з головних цілей ст. 3, а саме: на гідність та особисту недоторканність людини». У рішенні у справі *Brogan v. the United Kingdom* від 24 листопада 1988 року Суд зазначив, що «оцінювати «негайність» (звільнення заарештованого або його доставлення до судді — П. Р.) належить з урахуванням предмета та цілей ст. 5: вона втілює одне з основних прав людини, передбачаючи захист особи від свавільного втручання держави у право на свободу». У рішенні у справі *Winterwerp v. the Netherlands* від 24 жовтня 1979 року Суд установив, що законність затримання особи має визначатися крізь призму цілей ч. 1 (п. «є») ст. 5 Конвенції: така законність має насамперед відповідати національному праву, а також, згідно зі ст. 18 Конвенції, «меті обмежень, дозволених ч. 1 (п. «є») ст. 5, ... як для призначення, так і для реалізації заходів, пов'язаних із позбавленням волі... адже у демократичному суспільстві, де визнається верховенство права, будь-яке свавільне затримання ніколи не може вважатися законним».

Іншим важливим моментом у врахуванні цілей правозабезпечуючих норм Конвенції, на якому найчастіше наголошує Суд, є встановлення того, чи відповідають зазначеним цілям ті заходи, що їх запровадила держава у суспільну практику (йдеться як про заходи законодавчі, нормативно-правові, так і про індивідуально-правові). Так, у справі *Lingens v. Austria* в рішенні від 8 липня 1986 року Суд відзначив, що він «повинен визначити, чи було дане втручання (держави у діяльність людини — П. Р.) домірним переслідуваній законом меті, а аргументи, наведені австрійськими судами на його виправдання, є доречними і достатніми». У результаті розгляду справи *Observer and Guardian v. the United*

Kingdom Суд у рішенні від 26 листопада 1991 року вказав, що для остаточного прийняття рішення «потрібно розглянути питання про те, чи були фактично запроваджені обмеження, домірні переслідуваній законом меті».

Три означені вище явища, що їх Суд вважає основними визначальними чинниками щодо конституювання змісту й обсягу (меж) прав людини, виникають та існують як факти цілком об'єктивні стосовно кожної окремої людини (тобто щодо її волі та свідомості), кожної відповідної держави (її органів, посадових осіб) і, нарешті, стосовно міжнародних органів. Тому встановлення й фіксація таких факторів, а отже, й визначення прав людини та стану їх дотримання і здійснення можуть відбутися лише за посередництвом соціального пізнання.

Звідси й постає проблема *гносеології прав людини*. І сама практика Суду (яка є діяльністю у певному сенсі соціально-дослідницькою) поступово сформувала специфічні пізнавальні традиції, вивчення та врахування котрих сприятиме розв'язанню цієї проблеми також й іншими суб'єктами, зокрема національними судами. З подальшим поширенням цієї практики, накопиченням ухвалених Судом рішень формуються принципи пізнання прав людини, їх стану, тобто гносеологічні засади встановлення правомірності чи неправомірності поведінки учасників суспільного життя.

Охарактеризуємо основні з цих принципів і засад.

Конкретно-історичний підхід (його можна назвати «ситуаційним») до встановлення досліджуваних фактів, який виявляється у настійних вимогах, прагненнях Суду враховувати саме особливі, специфічні обставини місця й часу, а також індивідуальні, інколи навіть унікальні, властивості суб'єктів – учасників тієї життєвої ситуації, котра ним розглядається. Найбільш послідовно і, дозволимо собі сказати, майстерно (хоч і не завжди беззаперечно) Суд реалізує зазначений принцип при застосуванні відносно визначених за змістом, насамперед оціночних, понять Конвенції.

Наприклад, у справі «*Adamsons v. Latvia*» (котра стосувалася усунення заявника від участі у виборах до парламенту, зважаючи на його колишню службу у Військах охорони державного кордону СРСР, які підпорядковувались КДБ) Суд у своєму рішенні від 24 червня 2008 року відзначив, що, зважаючи на широкий набір функціональних повноважень цього органу, використаний у національному законі підхід до обмеження був надто загальним, і вказав, що «доцільно натомість застосувати індивідуальне вирішення питання у кожному разі, тобто вивчення конкретної поведінки особи у кожній окремій справі».

У рішенні у справі «*Carson and others. v. the United Kingdom*» від 4 листопада 2008 року Суд дійшов висновку про те, що «стосовно питання отримання пенсійного та соціального забезпечення особи, котрі мешкають на території держав-учасниць, не перебувають у порівняно аналогічній ситуації до тих осіб, що проживають поза межами відповідних держав».

Гносеологічний принцип, що розглядається, чи не найбільш виразно проявлявся тоді, коли Суд обґрунтовував свої рішення не тільки соціальними, а й навіть цілком суб'єктивними особливостями окремих індивідів чи їхніх груп. Так, у справі *Silver v. the United Kingdom* Суд у рішенні від 25 березня 1983 року вказав, що втручання в особисте життя може не бути «передбачене законом» (п. 2 ст. 8 Конвенції) «залежно від здатності конкретного заявника віднайти відповідні правові повноваження і норми». У справі *Campbell and Cosans v. the United Kingdom* Суд у рішенні від 25 лютого 1982 року (з приводу застосування ст. 3 Конвенції) відзначив, що «погроза (школяру фізичним покаранням – П.Р.) на адресу неуразливої людини може не справити на неї якогось помітного впливу, однак може бути, беззаперечно, такою, що принижує гідність; і навпаки – уразлива людина може бути надзвичайно глибоко вражена погрозою, котру можна було б визнати як таку, що принижує гідність, лише спотворивши звичайне значення цього слова».

Отже, конкретний аналіз конкретної ситуації – таким є фундаментальне кредо Суду. А цей принцип, є, як відомо, стрижнем, серцевиною діалектичного методу соціального пізнання. Отож, можна стверджувати, що практика Суду, яка втілює цей метод, є цьогочасним свідченням життєздатності, актуальності й ефективності означеного принципу.

Включення до предмета судового пізнання соціальної значущості фактів, виявлених за формальними ознаками останніх, – їх значущості для конкретної людини, угруповання людей та й для суспільства в цілому.

У багатьох випадках Суд не обмежується лише констатацією наявності чи відсутності дій або подій за їх зовнішніми «параметрами» (до того ж, він здебільшого погоджується з висновками національних судів з цього питання). Його завжди цікавить ще й інше: який вплив справили ці факти на існування та розвиток особи (групи осіб) і всього суспільства, як саме вони позначилися на потребах, інтересах та й узагалі на долі тих чи інших суб'єктів. Інакше кажучи, Суд прагне встановити значущість – індивідуальну, колективну, суспільну – тих фактів, котрі зафіксовано та

описано, зазвичай, через їхні формально визначені показники (ця значущість, зауважимо, є явищем не менш реальним і — стосовно суб'єкта пізнання — не менш об'єктивним, ніж встановлені факти самі по собі). А саме у такій значущості й полягає соціальна сутність фактів, що влітаються у тканину суспільного життя, суспільної практики.

Так, щодо вже згадуваної справи *Dudgeon v. the United Kingdom* Суд зазначив, що, «очевидно, необхідно з'ясувати ступінь серйозності втручання порівняно з тією суспільною шкодою, яка могла мати місце у разі неповного захисту зазначених інтересів. Для цього потрібно, так чи інакше, зважити на відносну шкоду для особи і держави, яка могла би виникнути внаслідок прийняття рішення». У справі *Castello-Roberts v. the United Kingdom* Суд у рішенні від 25 березня 1993 року дійшов висновку про те, що «заходи, які застосовуються у галузі освіти, обмежують право на невтручання в особисте життя, але не кожний акт несприятливо впливає на фізичну чи моральну недоторканність особи». У рішенні у справі *Burden v. the United Kingdom* від 29 квітня 2008 року Суд дійшов висновку про те, що «так само, як ускладнення шлюбу, установлення форми соціального партнерства ... означає виникнення специфічного комплексу юридичних наслідків. Саме ці риси відрізняють зазначені форми від усіх інших форм співжиття. Для людей, котрі вступають у шлюб чи соціальне партнерство, має значення можливість отримувати постійну взаємодтримку».

Отже, знання про соціальну сутність досліджуваних явищ (а такі знання за їх логіко-гносеологічним статусом неодмінно будуть *оціночними*) теж входять, згідно з позицією Суду, до обсягу тих положень, на яких має ґрунтуватися висновок про порушення або ж, навпаки, про відсутність порушення певного права людини. Тому-то й сама соціальна сутність явищ здатна набувати тут юридичного значення, породжувати конкретні юридичні наслідки. Без таких знань неможливо забезпечити справедливості судового рішення. А саме до неї Суд прагне понад усе.

Нам уже доводилося колись звертати увагу на діалектику співвідношення формально визначених фактів (тобто *форми* соціальних феноменів) з їх значенням для суб'єктів суспільства або, іншими словами, з їх соціальною *сутністю*. Ця діалектика знаходить свій вияв у тому, що в ряді випадків тим фактам, котрі ідентичні за їх зовнішніми, емпірично фіксованими ознаками, може бути притаманна неоднакова соціальна значущість і навпаки: аналогічної соціальної значущості здатні набувати такі факти, які відрізняються

між собою за їх формальними характеристиками [12, с.27-37]. Саме цим, вочевидь, і можна пояснити, чому справи, здавалося б, однакові за їх формальною фабулою, вирішувались Судом по-різному: адже його рішення завжди були, окрім усього іншого, *реактуванням на індивідуально-конкретну, ситуаційну значущість* тих фактів, яким надавалось юридичне значення.

Усебічність пізнання, максимально широке врахування позитивних і негативних (для різних учасників конфлікту) фактів, про комплексність, вираженість їх оцінки. Цей принцип сприяє об'єктивності, неупередженості висновків, які мають стати результатом судового дослідження ситуації, пов'язаної з правами людини. Наведемо декілька правоположень, сформульованих Судом з цього приводу:

- «національні судові органи мають вивчати усі факти, що свідчать на користь або ж суперечать справжній потребі, яка існує з точки зору інтересу суспільства, котра виправдовувала б відступи від норми про повагу до індивідуальної свободи» (рішення у справі *Letellier* від 26 червня 1991 року);

- «відповідь на питання, що є «нелюдським або таким, що принижує гідність, поведінням чи покаранням», залежить від сукупності обставин справи» (рішення у справі *Soering v. the United Kingdom* від 7 липня 1989 року);

- «щоб оцінити, чи ґрунтувалося втручання, про яке йшлося у скарзі, на «достатніх причинах», «необхідних у демократичному суспільстві», належить... врахувати усі аспекти даної справи, пов'язані з суспільними інтересами» (рішення у справі *Handyside v. the United Kingdom* від 7 грудня 1976 року).

Окремо варто відзначити те, що у низці рішень Суду досить чітко виявляється діалектичність його аргументації, в процесі якої безпосередньо використовуються об'єктивні закони діалектичного розвитку усіх явищ (включаючи й закономірності пізнавальної діяльності), а також деякі фундаментальні філософські категорії.

Так, відображення закону *єдності та боротьби протилежностей* можна «впізнати» у такому фрагменті рішення Суду у справі *McLeod*: «...якість конкретного закону...вимагає, щоб закон був доступним для зацікавленої особи і формулювання було достатньою мірою чітким, аби зацікавлена особа могла, отримавши в разі необхідності юридичну консультацію у справі, передбачити з розумним для даних обставин ступенем визначеності ті наслідки, котрі може викликати конкретна дія. Проте такі наслідки не потребують передбачування з абсолютною впевненістю, оскі-

льки це могло би спричинити надмірну жорсткість...» У цьому твердженні можна побачити відображення діалектики абсолютної (формальної) визначеності змісту закону, з одного боку, і його неоднозначності, відносної невизначеності, з іншого.

Відображення закону *переходу кількісних змін у якісні* можна констатувати у таких твердженнях Суду:

- «Суд нагадує, що задля того, аби погане поводження становило собою порушення ст.3, воно повинно досягти мінімального рівня жорстокості» (рішення у справах *Asenov and oth., Kudla*);

- «Позбавлення і обмеження волі відрізняються одне від другого лише ступенем або інтенсивністю, але не природою чи сутністю» (рішення у справі *Amuur*).

Вказівку Суду на необхідність розмежовувати й не ототожнювати *форму* явища і його *сутність* (або *зміст*) можна побачити у таких фрагментах його рішень:

- «Задля дотримання зобов'язань за Конвенцією є важливою сутність, а не форма» (рішення у справі *Margaret Murray and oth.*);

- «Суд завжди розумів і розуміє термін «закон» у його «сутнісному», а не «формальному» сенсі» (рішення у справі *Kruslin*).

Прояви діалектики *загального й одиничного* можна побачити у констатації Суду про те, що «основна мета Конвенції полягає у тому, щоб установити певні міжнародні стандарти, котрих повинні дотримуватися Договірні Держави в їхніх взаємовідносинах із особами, що перебувають під їх юрисдикцією...Це не означає вимоги абсолютної одноманітності...Договірні Держави залишаються вільними у виборі засобів, які вони вважають належними, а Європейський Суд не може забувати про особливості їх матеріального та процесуального права» (рішення у справі *Sunday Times*).

Основні висновки. На закінчення підіб'ємо деякі концептуально-методологічні підсумки здійсненого нами аналізу філософсько-правових і гносеологічних засад ухвалення Судом його рішень.

Ці рішення загалом є свідченням підставності інтерпретації феномена прав людини як явища *соціального*, «земного» (а не, скажімо, біологічного, психофізіологічного, космічного, божественного тощо). Саме такому підходу, до речі, в

основному відповідає дефініція, згідно з якою **основоположні права людини** — це певні *можливості людини, котрі необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлені досягнутим рівнем розвитку суспільства та забезпечені обов'язками інших суб'єктів*.

Отже, діяльність Суду переконливо свідчить, окрім іншого, про універсальність тих загальних закономірностей соціального пізнання, які сформульовані *діалектичною гносеологією соціального детермінізму*. Вони знаходять належне відображення у правопідтверджувальній, правотлумачній, правозастосувальній діяльності цієї найповажнішої правозахисної інституції Ради Європи, 50-річчя утворення якої відзначається у 2009 році.

Список літератури

1. Рішення у справах «Backley», «Bouchelkia», «Camenrind», «Ceylan», «Chapman», «Dudgeon», «Handysise», «Iankowski», «Jonstone», «Khalfaoui», «Lingens», «Olsson», «Rees», «Rekvenyi», «Serif», «Vogt», «Wingrove», «Games», «Gaskin».
2. Рішення у справах «Costello Roberts», «Crus Varac», «Kulda», «Nsona», «Soering», «Tekin», «Vilvarajah».
3. Рішення у справах «Airey», «Allenet de Ribemont», «Coéme», «Vasilescu», «Waite and Kennedy».
4. Рішення у справах «B. C.France», «Cossey», «Lopes Ostra», «Ozgür Günden», «Rees».
5. Рішення у справі «Campbell and Cosans».
6. Рішення у справах «Cossey», «Stafford».
7. Рішення у справах «Christine Goodwine», «Stafford».
8. Рішення у справі «Streletz, Kessler and Krenz».
9. Рішення у справі «John Murray».
10. Рішення у справах «Beyeler», «Cardoso Cota», «Chapman», «Chassagnou».
11. Рішення у справах «Boujlifa», «Buckley», «Elsholz», «Scozzariet Giunta».
12. Див: Рабинович П.М. Социалистическое право как ценность. – Львов, 1985.

**СТРАСБУРГСКОЕ ПРАВОСУДИЕ: ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ И
ГНОСЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ**

В статье, на основе анализа многочисленных решений Европейского суда по правам человека, во-первых, обобщены его взгляды относительно того, какое социальное явление отображается понятием права. Обосновывается, что таковым явлением выступают, по его мнению, прежде всего, определенные потребности и соответствующие интересы индивидов, а также коллективных участников социума. Во-вторых, в статье выявлены те объективные законы и категории диалектики, которые, так или иначе, использует Суд в своей правопознавательной и правоинтерпретационной деятельности.

**STRASSBOUR JUSTICE: PHILOSOPHICAL-ANTHROPOLOGICAL AND
GNOSIOLOGICAL FOUNDATIONS**

Having analyzed judgments of the European Court of Human Rights' (the Court), the author generalizes the Court's position concerning that social phenomenon which is reflected by the concept of law. It is argued that the phenomenon which is reflected by the concept of law is, foremost, needs and interests of individuals and also needs and interests of collective subjects of society. The author also exposes those objective laws and categories of dialectics which are somehow or otherwise applied by the Court in its law-interpretation and law-enforcement activity.